

Békítő szándékkal

Demmel József: Pánszlávok a kastélyban. Justh József és a szlovák nyelvű magyar nemesség elfeledett története. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2014. 283 oldal

Immáron második alkalommal nyílt lehetőségem Demmel-könyvről ismertetőt írni.¹ A történész, szlovákista szerző fiatal kora ellenére már harmadik monográfiáját² készítette el – számos cikk, tanulmány mellett – a 19. századi felső-magyarországi magyar–szlovák kapcsolattörténet témaköréből, így méltán nevezhető a terület egyik magyarországi szakértőjének. Demmel az Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézetének tudományos munkatársa, a Korridor című magyar–szlovák történelmi folyóirat felelős szerkesztője.

Három monográfiája után talán nem túlzás azt állítani, hogy Demmel József a 19. századi magyar–szlovák kapcsolatok történetének újraértelmezésére vállalkozott, célját a viszony homályos területeinek tisztázásával igyekszik elérni, hiszen a feltárt új ismeretek a legtöbb esetben meghaladottá teszik a korábbi álláspontokat. Demmel vállalkozását úttörőnek is nevezhetjük, mely jelző világosan mutatja, hogy a szerző túl-

zott mértékben nem támaszkodhatott a korábbi történészgenerációk munkáira, mely körülményt inkább áldani, mint átkozni illelenék, mert valljuk meg, ellenkező esetben fenyegetne a veszély, hogy a szerző saját (új) gondolatai háttérbe szorulnak a kipróbált (begyakorolt) gondolatokkal szemben.

Kellemes színű borító, Turóc megye domborzati térképével díszítve, egy pipáját szívó, merengő férfi képe. A címet olvasva könnyen azt gondolhatjuk, a képen Justh József látható, pedig az egy Varzély nevű, Árva megyei szlovák nemest ábrázol, akit a szlovák felkelők serege fogott el 1849-ben. A szerző vélhetően azért választotta ezt a képet, mert Varzély esete – Justh mellett – tipikusnak mondható, a könyvben széleskörűen elemzett probléma szimbóluma is lehet.

Már a prologus is világosan szól Demmel szándékáról, hogy a korábbiaktól merőben eltérő szemléletmódon keresztül vizsgálva, új kérdések feltevésével a 19. századi magyar–szlovák kapcsolatok mélyrétegeit tárja fel.

A szerző azért Justh Józsefet választotta központi figurának, mert az ő élettörténetén keresztül egy, a korábbi történészgenerációk által mostohán (de leginkább sehogyan sem) kezelt társadalmi réteggel – a szlovák anyanyelvű magyar nemességgel – ismerkedhet meg az olvasó. Justh József személyes históriáját tartalmazza e könyv, s ami a történelmet kutatók számára még fontosabb, láthatóvá teszi mindazokat az élethelyzeteket, dilemmákat, melyeket tipikusnak nevezhetünk a vizsgált társadalmi csoport majd minden tagja esetében. (Előterbe állítja a többes nemzeti identitás problémáját, mely leginkább akkor válik kínzóvá, amikor az illető valamilyen okból színvalásra kényszerül.)

A könyv szerkezeti felépítését tekintve elő- és utószóra, tizenegy főfejezetre (ezek

¹ Lásd: Benyus Máté: *Egy magyar történész a legnagyobb szlovákról*. Aetas, 28. évf. (2013) 3. sz. 222–225.

² „Egész Szlovákia elfért egy tutajon...”. Tanulmányok a 19. századi Magyarország szlovák történelméről. Pozsony, 2009.; *A szlovák nemzet születése. Ludovít Štúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon*. Pozsony, 2011. Továbbá az ő munkájának is köszönhetően – szövegek válogatása, előszó és jegyzetek megírása – jelenhetett meg a Štúr legfontosabb írásait tartalmazó kötet: *Ludovít Štúr: A szlávok és a jövő világa*. Válogatott írások. Pozsony, 2012. A felsorolt kötetek mindegyike a Kalligram Kiadó gondozásában jelent meg.

alfejezetekre), irodalomjegyzékre és névmutatóra tagolódnak. A fejezetek könnyen áttekinthetők, jól szerkesztettek, a fogalmazás lényegre törő, nem terjengős.

Az olvasó az első két fejezetben megismerkedhet a felső-magyarországi szlovák anyanyelvű nemesség életének kereteivel, a szerző részletesen a Turóc megyei nemesség helyzetét tárgyalja, hiszen a „főhős” családja a megye meghatározó famíliái közé tartozott, maga Justh József pedig magas hivatalt vállalt a megyei politikában, másrésztől a szlovák nemzeti elit ebben a megyében, Turócszentmártonban rendezte be központját. A kérdésre, hogy miért épp erre, a korban jelentéktelennek ítélt városra esett a szlovák nemzeti vezetők választása, a könyv nemcsak egyszerű, száraz választ ad, hanem a felső-magyarországi nemességre vonatkozóan is érdekes adalékkal szolgál. Ez a megye számos, a szlovák nemzeti fejlődést és nemzeti gondolkodást meghatározó eseménynek adott helyszínt.

Demmel könyvében elsődleges szerep jut a mikrotörténelmi kutatási módszereknek, hiszen – mint azt már az előző fejezetben is említettem – egy megye politika- és társadalomtörténeti elemzését nyújtja, ahol az érthetőség megköveteli, a megyei kereteket elhagyva, az országos politika szintjére lépve. Az olvasó az országos politika kis közösségekre – jelen esetben egy megye társadalmára – gyakorolt hatását is megfigyelheti (ugyan nem ez a munka fő témája, de az olvasók könnyedén felfedezhetik a speciális eseten túlmutató, általános összefüggéseket is). A reformkortól megjelenő új eszméirányzatok megyei politikai elitre gyakorolt hatására, (politikai) motivációik átalakulására (vagy épp változatlanságára) vonatkozóan szintén hasznos információkkal szolgál a szerző (különösen a „*Nálunk, hol magyar nincs is*” című fejezet *Politikai törésvonalak, Nyelvi törésvonalak, Generációs törésvonalak* alfejezetei.)

Justh József és a Turóc megyei vezetés számos cselekedetére nehezen lehetne raciónalis (és bizonyítékokkal alátámasztható)

magyarázatot találni, a téves következtetésektől a Demmel által alkalmazott kutatási módszer mentheti meg az olvasókat („*Turóci szolidaritás*” című fejezet). A szerző a magyarországi evangélikus társadalom kapcsolathálózatait vizsgálva a tagok közötti hálózatok mélyrétegeit tárja fel, így válik érthetővé, hogy Justh és a szlovák nemzeti vezetők még a kiélesedő nemzeti ellentétek dacára sem fordítottak végérvényesen hátat egymásnak, sőt számos kérdésben (például az evangélikus egyház szervezeti, dogmatikai, oktatási ügyekben) egyezett a véleményük. Ugyancsak az evangélikus társadalmi hálózatokat vizsgálva válik érthetővé, miért alkalmazta Justh fiai nevelőjeként a még fiatal Pavel Mudroňt, aki később a Szlovák Nemzeti Párt (és a szlovák nemzeti mozgalom) vezetője lett. Az eset különlegessége, hogy Justh előtt ismeretes volt Mudroň szlovák nemzeti (vagy, ha úgy tetszik, pánszláv) elköteleződése, ezt azonban a magyar nemes nem tekintette problémának, nem érezte annak veszélyét, hogy fiai elméjét esetleg „bűnös gondolatokkal” mótelyezi majd a szlovák tanító. Számos forrást alapul véve, Demmel valószínűnek tartja, hogy Justh József anyanyelve a szlovák lehetett, a magyar nyelvet csak később sajátította el, több egykorú forrás kiemeli Justh magyar nyelvű szónoklatainak alacsony színvonalát (a „*Szlovák vagy magyar*” című fejezet).

Justh József először ablegátusként vehetett részt a magyar országgyűlésen. Turóc megyében a család politikai hagyományait követve (és természetesen személyes meggyőződése, valamint kitűnő szervezőtehetsége eredményeként) a liberális ellenzék vezetője lett. Velük szemben a megye legtekintélyesebb famíliája (a megye főispáni tisztességét rendre e család valamely tagja töltötte be), a hagyományosan konzervatív pártállású Révayak álltak. Érdekes adalék, hogy mindezek ellenére Justh 1833-ban feleségül vette Révay Paulinát, s ez már (a családi elbeszélések szerint) a tizenharmadik Révay–Justh házasság volt.

1847 őszén Justhot sógorával, Révay Simonnal (mindketten liberális elveket vallottak) országgyűlési követté választották; Justh az utolsó rendi országgyűlésen a liberális reformnemesség nézeteit képviselte. Justh József és Révay Simon (az utóbbit főispánná nevezte ki István nádor) 1848 nyarára a Batthyány-kormány legfőbb turóci támogatóiként a megye politikai „hangadói” lettek. Justh 1861-ben a Deák Ferenc vezette Felirati Párthoz csatlakozott, 1865–1875 között a Deák-párt Turóc megyei reprezentánsaként vett részt az országgyűléseken. 1869-ben a Deák-párt elnökének választották, tisztségét 1875-ig, a Tisza Kálmán vezette Balközép párttal történő egyesülésig viselte. Ez idő alatt szűkebb pátriájában igyekezett megszilárdítani csoportja hatalmát, már nem a korábbi konzervatív nemesi csoportosulás, hanem a helyükre lépő szlovák nemzeti mozgalom ellenében. A hatalom megtartásának kipróbált és előszeretettel gyakorolt eszközei voltak: választási csalás, megvesztegetés, s bár a politikai korrupció – mondhatni – általános jelenség volt a dualizmuskori Magyarországon (is), a megyéket összehasonlítva, Turóc ebben a tekintetben is előkelő helyen szerepelt. Justh hatalomkoncentráló törekvései végül is sikeresek voltak, ifjabb Justh József alispáni, másik fia, Sándor szolgabírói tisztséget töltött be, de a többi hivatal nagy részét is a családdal jó viszonyban lévő személyek viselték.

Külön fejezetben kell tárgyalni Justh József szlovák nemzeti mozgalomhoz fűződő viszonyát, mely több ponton ellentmondásosnak tűnik ugyan, mindennek ellenére nem nélkülözte a logikát. Az első próbatétel elé az 1848–1849-es események idején állította őt a történelem, ekkor tapasztalhatta ugyanis, milyen társadalmi támogatottsággal rendelkezik a „pánszláv” mozgalom.³

³ Találószerű a „Magyar ügyünk itt kevés sympathyával bír” fejezetcímként szolgáló idézet, mely Justh József, akit 1848-ban Turóc me-

Justh 1848-ban a magyar nemzeti célok mellé állt, a magyar politikai elitével meg egyező volt a véleménye a szlovák nemzeti mozgalomról, annak leszerelését azonban mindenképp békés úton akarta elérni. Szlovák nyelvű, de a magyar kormány álláspontját tolmácsoló lapot (*Slovácké noviny*) szerkesztett a magyar kormány felhatalmazásával. A lap első száma 1848. június 3-án jelent meg, és ugyan alig fél évig működött, sikerült lehetetlen helyzetbe hozniuk az első szlovák nyelvű politikai lapot, a *Slovenské národné noviny*t, mely hamarosan megszűnt.

Justhot 1848. április 20-án Bars megyébe főispánnak, öt hónappal később, Turóc megyébe kormánybiztosnak nevezte ki Szemere Bertalan. A két megyében folytatott tevékenységét vizsgálva Demmel megállapítja, hogy Barsban sokkal keményebben lépett fel a szlovák nemzeti mozgalom helyi képviselőivel szemben, mint Turócban. A szerző szerint a turóci nemesség arra törekedett, hogy az országos események lehetőleg ne „bolygassák meg” a helyi viszonyokat, ezzel magyarázható a megyei politikai elit összezárása, a nemzeti ellentéteken felülemelkedő magatartása. („Turóci szolidaritás” és „1848 tapasztalata” című alfejezetek). Justhnak még több érdeke fűződhetett mindehhez, hiszen ő ekkorra jelentős hatalmat birtokolt a megyében.

Ellentmondásosnak tűnik Justh Józsefnek a turócszentmártoni szlovák kongresszuson (1861. június 6–7.) vállalt szerepe is. E két nap alatt összesen 21 alkalommal szólalt fel – nála többször csak Štefan Marko Daxner, a gyűlés vezetője és a memorandum megfogalmazója kért szót. Meglepőnek tűnhet, hogy nemcsak egyetértett a memorandum megfogalmazott célokkal, s több helyen pontosította is annak szövegét, hanem önmagát többször is a szlovák nemzethez tartozónak vallotta. Demmel szerint Justh József, Révay Simon és Szentiványi

gye kormánybiztosának neveztek ki, első jelentéséből származik. (81–82. old.)

Márton a magyar és a szlovák politikai elit közötti közvetítő szerepét vállalták magukra a kongresszuson való részvétellel. A szerző érdekes elmélettel áll elő, Victor Turner, skót antropológus társadalmi drámaelméletét – melyet a magyar történetírásban legutóbb Kövér György alkalmazott a tiszaezlári vérvád kapcsán – vonatkoztatja a 19. századi magyar–szlovák relációra. (182–183. old.) Egykorú forrásokkal bizonyítja, hogy Justhék valóban közvetítőként értékelték saját szerepüket. A felső-magyarországi megyék vezetése viszont petíciókat küldött a kormánynak, melyben elhatárolódtak a memorandumban megfogalmazott céloktól – ha nem is tartottak abban mindent elvetendőnek, de az önálló szlovák közigazgatási kerület megalakítása legtöbbszörük számára elfogadhatatlan volt. Justhék minden bizonnyal a kormány részéről érkező informális nyomás hatására gyorsan szakítottak a szlovák nemzeti törekvések képviselésével, ezt követően a nyilvánosság előtt már nem vállalták identitásuk szlovák elemeit, magukat egyértelműen a magyar politikai elithez sorolták.

Demmel kiemeli, hogy az 1868-as nemzetiségi törvény nem az öntudatos nemzetiségi eliteket, hanem elsősorban a nemzeti szempontból még nem elkötelezett nemzetiségi csoportokat igyekezett megnyerni a magyar nemzeti eszmének. Ekkor már Justh József is úgy vélte, hogy az 1861-ben tapasztalható, a nemzetiségi vezetőkkel a megbékélés lehetőségeit kereső szemléletmód helyét egy másik vette át. A magyar politikai elit meghatározó része érzékelte, hogy amit ők a nemzetiségeknek adható jogok maximumának tartanak, azokat a nemzeti mozgalmak vezetői legfeljebb tárgyalási alapnak fogadják el. Justh József egyértelműen kiállt Magyarország integritása mellett. Még 1867-ben, a köztörvényhatóságokról szóló miniszteri javaslat tárgyalása alkalmával felvetette, hogy a nem magyar nemzetiségek által lakott területek törvényhatósági testületeiben bárki használhassa anyanyelvét. Javaslátát a parlament is he-

lyesléssel fogadta, s a közigazgatás bizonyos szintjein szabad anyanyelvhasználatot engedélyező rendelkezés az 1868-as nemzeti-
ségi törvényben is szerepelt.

Justh 1861 után identitásának szlovák rétegeit csak „megyéjében” és csak titokban vállalta. Számos, a szlovák nemzeti mozgalom vezetőitől származó kezdeményezést támogatott, megvalósításukban azonban többnyire csak névleges szerepet vállalt, aktív részvétele esetén neve titokban maradt. Ilyen volt például a turócszentmártoni takarékpénztár, az első turócszentmártoni nyomda, a város első szlovák gimnáziuma vagy a városi kaszinó megalapítása.

Demmel foglalkozik a szlovák kulturális intézmények – a turócszentmártoni, a nagyrócei és a znióvárjai szlovák tannyelvű gimnázium és a *Matica slovenská* – elleni szigorú fellépés hátterével is. Eötvös József halála és Deák Ferenc közéletből való visszavonulása után paradigmaváltás történt a magyar (politikai) elit nemzetiségpolitikai gondolkodásában. A megértő helyébe türelmetlen szemléletmód lépett. Az új irányzat egyik legfőbb képviselője Grünwald Béla volt, aki zólyomi főjegyzővé történt kinevezésétől kezdve (1867) határozottan fellépett a szlovák nemzeti mozgalom megyei képviselőivel és céljaikkal szemben. Zólyomi alispánként 1874 elején lépett fel nyíltan a gimnáziumok, az év végén pedig a *Matica slovenská* ellen, bezárásukat sürgetve. Hogy miért épp ekkor állt elő ezzel a javaslattal, Demmel az eseményekkel egykorú szlovák forrásokra támaszkodva egyedi magyarázatlehetőséget vázol fel. Eszerint Grünwald számára a végső lökést egy Viliam Pauliny-Tóth – aki ekkor a *Matica slovenská* alelnöke volt – által írt és a *Národné noviny*-ben folytatásokban *Spanyol komédia* címmel közölt, Grünwaldot és a zólyomi tisztikart kifigurázó, satirikus mű adta. A mű főszereplőjét, Don Bellos Rinaldos de la Horcát Pauliny-Tóth így jellemezte: „...a Barcelona környéki spanyol banditák egyhangúan megválasztott főnöke, aki sok éven keresztül veszélyeztette a köznyugalmat,

rendet, a vagyon- és személybiztonságot (nevezetesen a 13-14 éves szűzlányokét)”. (216–217. old.) Demmel a mű nagy sikerét tanúsító forrásokat talált, arra vonatkozóan viszont, hogy a kortárs olvasók Grünwaldra ismertek-e a banditafőnök személyében, nem lelt adatokat. A komédia szerzője a főhős nőügyeit is részletezi, és ez lehetett a fő kapcsolódási pont Don Bellos Rinaldos de la Horca és Grünwald Béla között. Ez a támadás személyeskedő hangvételű volt, Grünwald becsületét kezdte ki, ezért Demmel nem tartja kizártnak, hogy valóban ez lehetett az alispán fellépését közvetlenül kiváltó ok. Megbízható források hiányában Demmel csak feltételezi, hogy Grünwald az őt ért rágalmak miatt hagyta el Zólyom megyét, és lépett az országos politika színterére. Grünwald határozott fellépésének és kitartásának eredményeképp 1874 őszén bezáratták a három szlovák tannyelvű gimnáziumot, 1875-ben pedig a *Matica slovenská* jutott hasonló sorsra.

Ebben az időszakban Turóc megyében ugyan még mindig a Justh-csoport tagjai viselték a főbb megyei pozíciókat, hatalmuk jelentős mértékben erodálódott, a megyei lakosság csekély hányada támogatta őket, éppen ezért kényszerültek együttműködésre a náluk jóval népszerűbb szlovák nemzeti mozgalommal. A Grünwald által támadott intézmények közül három is Turóc megyében működött, ezért törekvéseivel azonosulni tudó megyei vezetésre volt szüksége, csak hogy ebben a megyében ez nem volt adott, de Grünwald elérte, hogy a belügyminisztérium teljes klientúracserét hajtsa végre Turóc megyében.

1875 őszén Justh József önkezével próbált véget vetni életének, ám terve meghiúsult, s ezt követően egy budai elmeorvosintézetbe szállították. Öngyilkossági kísérletének hátterében minden bizonnyal az

1872-es választások óta egyre fenyegető pénzügyi gondok, a Turóc megyei politikai átrendeződés, mely hatalmának (melyet rengeteg energiaráfordítással szerzett és tartott meg) végét jelentette, illetve egyéb közéleti problémák álltak. Justh 1875. december 5-én hunyt el, a hivatalos közlemény szerint egy megfázásból eredő bélgyulladás következtében, ám Demmel szerint nem zárható ki, hogy az idős férfi maga vetett véget életének.

Demmel munkája során bőséges magyar és szlovák nyelvű forrásanyagot és szakirodalmat használt fel. Egyik törekvése – s ehhez a vizsgált társadalmi réteg kiváló példákat szolgáltat – az volt, hogy bemutassa, a nemzeti eszme megjelenése és elterjedése után is maradtak olyan identitásformáló tényezők, melyek alkalomadtán feloldhatták a nemzeti ellentétekből fakadó konfliktushelyzeteket. Érdeemes lett volna legalább egy-egy alfejezetben foglalkozni Justh József identitásának főbb elemeivel: mit jelentett Justh számára, hogy ő szlovák anyanyelvű, turóci, evangélikus, magyar (politikai/nemzeti elkötelezettségű) nemes? Egyáltalán ilyen kategóriákkal jellemezte-e magát? Plasztikusabban lehetne szemléltetni, milyen lehetett szlovák anyanyelvű, magyar tudatú nemesként élni Felső-Magyarországon a 19. században, ha a szerző tüzetesebb vizsgálat alá vonta volna a szóban forgó nemesi réteg regionális tudatát és a felekezethez tartozás identitásképző szerepét. Demmel eredeti kontextusában és dinamikájában ábrázolja a szlovák anyanyelvű magyar nemességet, az olvasó új ismeretekkel gazdagodik, de kiterjedt előismeretek szükségesek a könyvben foglaltak könnyebb megértéséhez.

BENYUS MÁTÉ